

ALTERITATE ȘI IDENTITATE:
NADINE GORDIMER
ÎN AFRICA DE SUD POST-APARTHEID

Coordonator:
Prof. univ. dr. Ioan Viorel Boldureanu

Luíza Caraivan

ALTERITATE ȘI IDENTITATE:
NADINE GORDIMER
ÎN AFRICA DE SUD POST-APARTHEID

Editura *urostampa*

Timișoara, 2016

Referenți științifici:
Conf. univ. dr. Mirela Ioana Borchin
Prof. univ. dr. Ioan Viorel Boldureanu

© 2016, Luiza Caraivan

Coperta:
Andrada Suci

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CARAIVAN, LUIZA

Alteritate și identitate : Nadine Gordimer în Africa de Sud post-apartheid / Luiza Caraivan. - Timișoara : Eurostampa, 2016

Conține bibliografie
ISBN 978-606-32-0290-2

821.111(680).09 Gordimer,N.
929 Gordimer,N.

Editura Eurostampa

Timișoara, Bd. Revoluției din 1989 nr. 26

Tel./fax: 0256-204816

edituraeurostampa@gmail.com

www.eurostampa.ro

Tipărit la Eurostampa

*Familiei mele, pentru sprijin.
Lui Christian și Astrid,
pentru răbdare.*

Introducere

În cadrul unor conferințe susținute în 1994, Nadine Gordimer remarca schimbarea de statut a Africii de Sud, care nu se mai afla la marginea unui imperiu ci chiar în centrul său: “Cealaltă lume care era lumea nu mai este lumea. Țara mea este lumea, un întreg, o sinteză” (Gordimer, 1996 134). Africa de Sud post-Apartheid și-a remodelat identitatea națională în lumina evenimentelor internaționale care au rescris istoria universală în anii 1990, oferind cetățenilor ei șansa de a ieși din limitele trasate de granițe și de a duce/aduce elemente care sunt esențiale în determinarea atributelor specifice unei comunități aflate în procesul globalizării. De fapt, această are ocazia de a extrage ingrediente din America de Nord, Europa și din restul Africii pentru a “deveni acel hibrid delicios dintre Vest și Sud” (Temple-Thurston 1999, xi). Civilizațiile vestice au încercat să își impună propriile standarde și cerințe asupra acestui “capăt zimțuit de continent” (Gordimer 1998, 278), care a atras atenția nu doar datorită celei mai grave forme de rasism din istoria umanității ci și datorită celor patru Premii Nobel pentru pace și două Premii Nobel pentru literatură. Cu toate acestea, când citim texte de scriitori sud-africani — fie scrise în limba engleză, fie traduse din Afrikaans sau dintr-o limbă africană — vedem cum se suprapun elemente locale peste cele internaționale. Localul este mai mult decât o experiență directă a unei comunități; acesta reprezintă recuperarea unui spațiu comun unde se realizează contactul cu Celălalt, unde se face schimb de experiențe pentru a șterge sau diminua diferențele, pentru a păstra individualitatea și a lupta contra discriminării

Așa cum subliniază Michael Chapman sud-africanii nu mai scriu “ca o reacție contra centrului” (Chapman 2008b, 11). Ei scriu luând în considerare ‘redescoperirea lucrurilor comune’ așa cum sunt ele definite de Njabulo S. Ndebele: “simbolurile vizibile ale formării sociale ale Africii de Sud, copleșitor de opresivă, par să fi atras în timp dezvoltarea unei forme de reprezentare literară extrem de dramatică, extrem de demonstrativă” (Ndebele 1992, 434).

Astfel, a înlocui temele și subiectele folosite în literatură în perioada Apartheid este o sarcină nu tocmai ușoară pentru scriitorii din vechea gardă, respectiv cei din influentul “cvartet alb” (Kellas 2004) format din J. M. Coetzee, Nadine Gordimer, André Brink și Breyten Breytenbach. Printre noile teme se află: semnificația multiculturalismului în Africa de Sud, statutul scriitorului, banalizarea violenței datorită reportajelor frecvente din mass-media, reconcilierea cu un trecut violent, implicațiile globalizării economice și culturale, lupta împotriva bolilor, libertatea sexuală, globalizarea și pierderea identității culturale și naționale, exilul economic și migrația. Leon De Kock, care a proclamat moartea literaturii sud-africane în eseul său ‘Mai există literatură sud-africană? Sau: literatura sud-africană a murit; Trăiască literatura sud-africană’ (2005, 76), consideră că Gordimer a făcut o mișcare remarcabilă afară din cutia cu probleme sociale și istorice, manifestând un interes pentru “cum identitatea națională este traversată de curente globale și transnaționale, de mijloace și posibilități”.

Scopul acestei cărți, concepută inițial în limba engleză, ca teză de doctorat, este de a puncta temele și probleme care apar în mod constant în scriitura lui Nadine Gordimer, de a le analiza alături de alte subiecte care au intrat în narațiunile scrise după 1990. Cele cinci capitole sunt organizate în jurul unor teme pe care Gordimer le-a privit ca fiind de primă mână, atât în ficțiune cât și în eseuri, căci scriitoarea sud-africană a creat ‘o carte uriașă’ în întreaga sa carieră, mai degrabă decât ‘scrieri importante’ și individuale (Ettin 1993, 7). Pentru a oferi un context romanelor și povestirilor lui Gordimer, am ales să le studiez alături de scrierile non-literare, deoarece nu sunt entități separate, ci, așa cum sugerează Stephen Clingman, “două moduri diferite care se răsucesc în

jurul unui singur proces” (Gordimer 1988, 13). De fapt, Nadine Gordimer însăși accentuează faptul că scriitorii sunt autorii unei singure opere majore structurată în funcție de momentele diferite ale vieții lor. Într-un interviu cu Andrew Salkey (1969), ea declară:

Noi toți scriem o singură carte, însă o scriem pe bucăți și deseori din diferite puncte de vedere, pe tot parcursul vieții. Mergi înainte, te schimbi și scriitura ta se schimbă când avansezi. Sau, câteodată, regresezi și scriitura pare să meargă și ea înapoi. Dar, la final, pentru un scriitor, munca ta este viața ta și este un tot. (Bazin 1990:44)

Majoritatea subiectelor tratate nu se identifică exclusiv cu literatura Africii de Sud. Astfel, *Nimeni alături de mine* (1994) și *Arma din casă* (1998) accentuează faptul că violența este moștenirea perioadei Apartheid și că ea trebuie legată de responsabilitatea individului și a societății pentru a putea fi eradicată; *La agățat* (2001) se concentrează pe aventurile din Orient ale unei tinere din Africa de Sud care alege să se mute într-o țară arabă, alături de soțul ei; *Prețul vieții* (2005) explorează corpul bolnav și alegerile vieții. O preocupare centrală a acestui studiu este atenția acordată de Gordimer integrării africanilor: Sibongile Maqoma (*Nimeni alături de mine*), femeia politician, Hamilton Motsamai, avocatul care apare în două romane (*Arma din casă* și *La agățat*), Thapelo (*Prețul vieții*), care este implicat în activismul ecologic și în proiecte de mediu, cu toții sunt reprezentativi pentru noua elită africană, de culoare, care ocupă poziții cheie în noua Africă de Sud. În toate romanele și povestirile post-apartheid, scriitoarea își menține interesul pentru femei puternice și influente, fie avându-le drept personaje principale, fie secundare: Vera Stark și Sibongile Maqoma (*Nimeni alături de mine*), Claudia Lindgard (*Arma din casă*), Julie Summers (*Prețul vieții*). În romanul publicat în anul 2005 Gordimer aduce în atenția publicului probleme ecologice și medicale în locul temei cu care cititorii erau obișnuiți: politicile rasiale.

De-a lungul celor cinci capitole, conceptele de ‘loc’ și ‘locuire’, de ‘casă’ și ‘acasă’ sunt analizate, în legătură directă cu tema exilului și

a relocării, cu tema bolii și cea a violenței. Johannesburg și suburbiile sale, cartierele, dar și sălbăticia veldului sunt prezentate ca niște subiecte specifice literaturii post-apartheid, absolut necesare în studierea și înțelegerea culturii orașului și a păstrării mediului natural cât mai aproape de starea sa inițială. Astfel, ‘eternul nomad’, nemiloasa femeie politician, prizonierul și pacientul sunt atașați de un anumit loc din viața lor, chiar dacă, în cele din urmă vor refuza conexiunea cu acesta, pentru a se regăsi pe sine și pentru a se redefini alături de Celălalt. Mai mult, romanul *Prețul vieții* aduce subiecte preferate de literatura occidentală — ecologia și protecția mediului înconjurător. Pentru acest roman, Gordimer a fost aspru criticată, considerându-se că a ales să păstreze tăcerea despre politicile sud-africane din secolul al XXI-lea și să se concentreze pe o problemă ce nu părea stringentă în anul 2005: globalizarea.

Discuția despre scrierile post-apartheid ale lui Nadine Gordimer se concentrează pe diferitele forme de alteritate în legătură cu temele menționate mai sus. Vor apărea diferite teorii ale alterității care vor defini Sinele și pe Celălalt ca pe o pereche și nu în mod obligatoriu ca pe un contrast, care vor determina schimbările impuse de Sine asupra Celuilalt și vice-versa și care vor stabili cine este Celălalt în romanele și povestirile analizate. În această discuție vor apărea alteritatea rasială, alteritatea culturală, cea socială, violentă, vulnerabilă, străină, locală, exotică; toate aceste tipuri de alteritate vor asambla imaginea societății sud-africane post-apartheid așa cum este ea reflectată în scrierile lui Nadine Gordimer.

Cu toate că scrierile pe care se concentrează această carte aparțin perioadei post-apartheid, voi face referire și la romanele, povestirile și eseurile publicate înainte de 1990, deoarece sunt de o importanță colosală în înțelegerea factorilor politici și sociali care au conturat societatea sud-africană multirasială și multiculturală. În plus, mă voi referi și la biografia scrisă de Ronald Suresh Roberts care conține gândurile scriitoarei despre propriile ei personaje și corespondența personală cu Edward Said, Susan Sontag, J. M. Coetzee, Allan Paton și mulți alți intelectuali influenți.

Primul capitol tratează tema exilului și a dislocării și îl identifică pe celălalt ca fiind străin. Voi discuta despre câteva dintre povestirile scrise între 1950 și 1972 și după anul 2000, alăturând și trei dintre romane: *Oamenii lui July* (1981) *Nimeni alături de mine* (1994), și *La agățat* (2001). Problematika alterității și a victimizării este analizată în legătură directă cu teoria lui Edward Said și definițiile propuse de el pentru diversele forme de exil. Un alt aspect pe care îl voi analiza este ‘vocea’ străinului de țară. Datorită faptului că exilații, refugiații și imigranții reușesc cu greu să comunice cu membrii comunității alături de care trăiesc, mijloacele folosite de ei includ, câteodată, victimizarea, folosirea violenței și, mai târziu, adoptarea poziției de activiști politici pentru a lupta în mod pașnic.

Scrierile lui Gordimer conectează memoria cu spațiul social ocupat de exilați, emigranți și refugiați, pentru a oferi o redefinire necesară identității care le permite să se stabilească în comunitățile-țintă. Imaginile memoriei se suprapun peste cele ale realității pentru a permite Celuilalt să se adapteze noului mediu. Dacă acest lucru nu s-ar întâmpla, ar fi imposibil ca o națiune cu unsprezece limbi oficiale să se formeze, bazându-se exclusiv pe memoria trecutului. De aceea, conștiința națională este transformată de cei care se întorc din exil și care emigrează aici, și care își imprimă propriile tradiții, învățate sau moștenite, asupra societății sud-africane. Gordimer descrie momente din viața exilaților, numind și determinând caracteristicile esențiale a ceea ce Said (1986, 12) numea “o serie de portrete fără nume, fără contexte”, explicând imagini care sunt “inexplicabile, nenumite, mute”.

Cea de-a doua parte a capitolului prezintă patru categorii de exilați, refugiați și imigranți, portretizați în scrierile lui Nadine Gordimer. Prima categorie este cea a imigranților în Africa de Sud, care consideră comunitatea-gazdă ca fiind instabilă, fragmentată, dar care nu doresc sau nu le este permis să se întoarcă în țara de origine.

Cea de-a doua categorie este cea a exilaților și emigranților care au fost forțați să se mute în Africa de Sud și care nu se pot adapta condiției de străini în țară străină. Astfel, experiențele lor în comunitatea-țintă sunt descrise ca fiind ostile și amenințătoare. Ei

preferă să se izoleze în memoria trecutului, datorită faptului că acasă nu este nici aici (Africa de Sud), nici acolo (țara de origine).

Cei care se întorc în Africa de Sud reprezintă o a treia categorie și ei sunt cei responsabili pentru viitorul țării, deoarece ei “aduc povara și înțelegerea experiențelor exilului” (Gready 1994, 512) atunci când se repatriază. Există posibilitatea ca ‘țara lor imaginată’ coincide — cel puțin geografic — cu descrierea Africii de Sud post-apartheid, căci ei au ocazia de a fi parte din procesul de transformare și tranziție.

Cea de-a patra categorie este reprezentată de pseudo-exilați, sud-africani care sunt forțați să se refugieze în chiar țara lor, datorită unor conflicte interne (revolte sociale). Lumea lor este definită de mutare, singurătate, nostalgie, căci ‘țara lor imaginată’ este plasată afară din contextul real cu care au fost obișnuiți. Comunicarea este blocată fie incapacității de a vorbi limba gazdelor, fie de a înțelege regulile comunității pe care ei o consideră marginală.

Cel de-al doilea capitol continuă să examineze tema dislocării și alterității, în contextul iubirii inter-rasiale. Gordimer abandonează opoziția tradițională pentru această parte a lumii, alb versus negru, și se îndreaptă spre lumea arabă. Romanul *La agățat* (2001) prezintă o mișcare dublă: relocarea în Africa de Sud a unui arab și relocarea în afara Africii a unei femei albe, într-o țară musulmană, nenumită.

Problematica alterității se așează într-un mod complex, căci alteritatea rasială se extinde dincolo de negritudine. Deși arabul este la început etichetat ca fiind “negru sau un fel de negru” (2001, 41), mai târziu el este privit ca “nefiind unul dintre ei” (87), nefiind de origine africană, ci doar cel cu păr și piele neagră, care nu știe să vorbească nici Afrikaans nici engleză corect (și, de fapt, nici o limbă africană) ca restul sud-africanilor. După cum observă Homi Bhabha (1997, 82) pilea este “primul semnificant al corpului”, indicatorul Celuilalt privit “*aproape la fel dar nu chiar*” (89), și se corelează cu identitatea socială, rasială și culturală a Sinelui și a Celuilalt.

La agățat oferă o imagine a noii Africi de Sud șoi a problemelor cu care se confruntă; discriminare pe bază de rasă și clasă, birocrăție,

toate duse de la un nivel local la unul global. Schimbarea decorului din Johannesburg la o țară arabă cu sate, deșert și un popor musulman profund religios este neobișnuită pentru Gordimer care își dedica atenția specificității societății sud-africane. Romanul descrie o imagine realistă a alterității globale în momentul în care Julie Summers, tână sud-africană de culoare albă, care alege să se mute în satul soțului arab este fascinată de valorile tradiționale ale familiei. Subiectul romanului amintește de povestirea publicată în 1991, “Some Are Born to Sweet Delight” (Unii s-au născut în dulcea desfătare) (din volumul *Jump*), care de asemenea prezintă povestea de dragoste dintre un arab și o sud-africană și decizia acesteia de a vizita țara natală a soțului. În povestire bărbatul se folosește de soția sa pentru a activa o bombă în avion, ceea ce ne amintește de atacurile teroriste care au început în anii 2000. Totuși, romanul nu face referire la nici un incident violent, iar țara arabă nenumită este doar alteritatea culturală a Africii de Sud.

În afară de alteritatea rasială și culturală, acest roman propune și o alteritate exotică și socială. Alteritatea socială este produsul societății colonizate, a unei realități sociale “care este un altul și totuși cunoscut și vizibil” (Bhabha 1997, 71). Alteritatea exotică este reprezentată de schimbarea identității personajului arab dintr-o “maimuță unsuroasă” deghizată (Gordimer 2001, 92) într-un prinț oriental.

Astfel, *La agățat* portretizează o lume fragmentată și plină de “identități nefixate” (Dimitriu Șora 2006, 167), o lume asimetrică de “relații de putere denaturate” (169) într-o țară care trebuie să își redefinească identitatea pentru a intra în ‘satul global’. Căsătoria interculturală este, în viziunea lui Gordimer, raza de speranță a lumii post-coloniale, așa cum mariajul inter-rasial era în perioada colonială. Scriitoarea subminează diferențele stereotipare, iar opoziția Orient/ Occident este inversată. La începutul secolului al XXI-lea Africa de Sud era definită de reînnoirea politică, liberalism și progres economi. Sau. Așa cum Gordimer își vede concetățenii “Europeni – însă ei nu își spun așa [...]” (Gordimer 2001, 94).

Cel de-al treilea capitol se concentrează pe femeile sud-africane de culoare și pe evoluția acestora de la tradiția satelor la modernitatea orașelor. Alteritatea rasială este centrul acestui capitol. Interpretarea pe care o voi oferi romanului *Nimeni alături de mine* (1994) pune în evidență opiniile lui Nadine Gordimer despre feminitate și despre revenirea la putere a africanilor, exprimate în eseurile din *Gestul esențial* (1988) și *Viața în speranță și istorie* (1999). Paralela trasată între cele două personaje feminine din *Nimeni alături de mine* pornește de la faptul că ambele sunt implacabile, crâncene, puternice și trăiesc în solitudine. Femeia de culoare luptă pentru a obține ceea ce femeia albă are deja: o casă și un statut respectat în cadrul comunității. Așa cum subliniază Ileana Șora Dimitriu, Vera Stark reprezintă sfârșitul ‘marii literaturi din perioada apartheid’, și așa merge mai departe spunând că Sibongile (Sally) Maqoma anunță începutul unei noi ere pentru scriitura sud-africană în general și pentru romanele lui Gordimer, în particular. Pe măsură ce femeia albă se simte eliberată de povara de a fi politician, femeia de culoare îi preia responsabilitățile, astfel încât ea nu se mai limitează la păstrarea tradițiilor familiale.

În câteva eseuri publicate înainte de 1990, Nadine Gordimer nu vedea drepturile femeilor ca fiind o problemă separată, ci “parte din întreaga problemă a drepturilor omului și a grupurilor discriminate în diferite societăți” (1990, 154), ea accentuând faptul că femeile și bărbații de culoare trebuie să fie preocupați în primul rând de statutul lor determinat de alteritatea rasială, și abia în al doilea rând de recâștigarea identității femeii. Cu toate acestea, personajele feminine din romanele lui Gordimer sunt independente și își întăresc poziția de lider în structurile de putere. După cum remarcă Ronald Suresh Roberts (2005, 23), “Gordimer cu greu poate fi numită anti-feministă. Romanele ei sunt aproape în mod uniform conduse de femei centrale și determinate”. Gordimer insistă “nu asupra pasivității femeilor, ci asupra responsabilităților acestora” (Temple Thurston 1999, 115).

În *Nimeni alături de mine*, Nadine Gordimer prezintă trei perspective diferite asupra feminității africane Sibongile este reprezentativă pentru puterea pe care femeile de culoare reușesc să o

obțină de la bărbații de culoare, întrucât nu rasa este cea pe baza căreia ele sunt discriminate. Fiica acesteia, Mpho, o adolescentă africană, este un hibrid între Africa de Sud și Anglia, între acasă și exil. Deși Mpho ar putea reprezenta idealul unei fuziuni culturale pentru noua Africă de Sud, faptul că ea nu poate vorbi o limbă africană o transformă într-un Celălalt, fiind caracterizată de alteritatea culturală, pe care am subliniat-o. De asemenea, imposibilitatea de a se simți acasă fie în exil, fie în Africa și faptul că rămâne însărcinată în adolescență sunt caracteristici ale alterității sociale. Cea de-a treia femeie de culoare din acest roman este soția lui Oupa, care rămâne fără nume, reprezentând tradiția femeii din comunitățile africane, stabile și legate de viața familială.

Ultima parte a acestui capitol tratează problematica stabilirii într-un loc care să fie descris ca fiind acasă. Pentru Gordimer, locul (ca și acasă) nu este predeterminat, ci depinde de rolul asumat de personaje și de acțiunea pe care acestea o întreprind. Sibongile și Mpho nu sunt capabile să potrivească definiția lor de ‘acasă’ cu un loc exact. Conceptul de ‘acasă’ este înlocuit cu cel de ‘găzduire/ adăpostire’ atât în sensul de cazare cât și în cel de adaptare. Totuși, pentru localnicii africani, cu tradiții adânc înrădăcinate în comunitățile lor, acasă are coordonate stricte: este mai degrabă “locul în care te-ai născut, fețele pe care le-ai văzut pentru prima oară în jurul tău și elementele dintr-o situație prin care treci împreună cu cei cunoscuți și cu care te-ai luptat pe plan politic, personal sau artistic, toată viața ta” (Gordimer 1988, 34). Nadine Gordimer folosește spațiul sud-african rural și urban pentru a redefini identitatea femeii de culoare

Cel de-al patrulea capitol examinează tema violenței în procesul de tranziție specific perioadei post-apartheid și procesul de reconciliere cu trecutul violent. Deși capitolul este centrat pe romanul *Arma din casă* (1998), exemple de acte violente sunt identificate și în romanul *Nimeni alături de mine*, în care Gordimer asociază violența cu o repetiție imposibilă de oprit:

Oamenii seucid unii pe ceilalți și viitorul privește înapoi și întreabă, Pentru ce? Oricum putem vedea, de aici, care ar fi fost sfârșitul. Și apoi, încep să se omoare pentru un alt motiv, cu un rezultat previzibil. (Gordimer 1995, 305)

Analiza acestui roman pune accentul pe relația puternică dintre un Celălalt violent și un Altul vulnerabil – în general victima, dar posibil și criminalul – și pornește de la izbucnirile fără sens și excesive de violență din societate post-apartheid. Mai mult, apare ‘crima în context’ și consecințele ei imediate și pe termen lung care constituie tema romanului. În plus, violența și efectele acesteia sunt studiate ca fenomen de incluziune, căci toate comunitățile în Africa de Sud moștenesc ceva din perioada apartheid.

Societățile multirasiale cad adeseori victime conflictului, față de comunitățile eterogene din punct de vedere etnic. Frohardt and Temin (2007, 402) consideră că: “trebuie acordată atenție și indicatorilor de conținut, cum ar fi: focus asupra atrocităților din trecut și istoriei urii etnice; manipulării miturilor, stereotipurilor și identităților cu scopul de a ‘dezumaniza’; și eforturilor de a discredita alternativele la conflict”. În consecință, o astfel de ‘alternativă la conflict’ este Centrul pentru Studiul Violenței și al Reconcilierii (CSVR) fondat în ianuarie 1989 cu scopul primar de a “folosi expertiza în construirea reconcilierii, democrației și culturii drepturilor omului și prevenirii violenței în Africa de Sud și alte țări africane” (<http://www.csvr.org.za/>). O a doua alternativă importantă este Comisia pentru Adevăr și Reconciliere (TRC) formată în 1995. Comisia a fost considerată cea mai eficientă metodă de a reconcilia comunitățile africane cu trecutul și de a recunoaște moștenirea anilor de violență politică.

Nadine Gordimer consideră că (Paul 1998) principala sarcină a Comisiei pentru adevăr și Reconciliere este de a dezvălui “complexitatea ființei umane, complexitatea reacțiilor oamenilor în fața diverselor presiuni exercitate asupra vieților personale, politice sau asupra muncii lor, cât și schimbările constante de moralitate”. Pentru că, a “săpa după adevăr ” este atât extraordinar cât și dureros. *Arma din casă* a fost scris

sub influența înregistrărilor și metodelor folosite de TRC pentru a obține testimonialele victimelor. În roman, Gordimer leagă povestirile unor oameni obișnuiți de istorie, pentru a prezenta propriul punct de vedere asupra Africii de Sud aflate în proces de tranziție, când violența ia o formă complicată în care armele devin o cale legitimă de a rezolva o problemă.

Arma din casă surprinde transformările psihologice ale unei familii albe în Africa de Sud, pe măsură ce ei urmăresc adevărul și înțeleg mecanismele actelor de violență. Cei doi părinți înțeleg crima comisă de fiul lor, așa cum societatea sud-africană își înțelege trecutul violent, aducând în fața justiției pe cei vinovați. Influența mass-media este, de asemenea, analizată, căci prezintă imagini violente ca pe niște acte întâmplătoare, nefăcând apel la publicul martor sau implicat în incident.

Ultima parte a capitolului se ocupă de ascensiunea africanilor la putere și îl analizează pe Hamilton Motsamai, personajul care apare și în *Arma din casă* și în *La agățat*. Urmărind cariera avocatului de culoare, scriitoarea punctează importanța elitei africane și inversarea relațiilor de putere care transformă fosta elită într-un Celălalt vulnerabil:

ei – albi care în regimul trecut de discriminare rasială îi țineau pe negri dependenți de ei - se găseau depinzând de un distins avocat negru care le apăra fiul. Aceasta urma să fie dubla temă a romanului meu. (Gordimer 2000, 89)

Cel de-al cincilea capitol explorează problematica sănătății și bolii, concentrându-se pe teama de contaminare și necesitatea izolării. Robert Crawford observă (1994, 1350) “violența este purtătoare de boală și un ‘microb’ care contaminează corpul social”. Această observație este baza paralelei pe care o voi trasa între boală și violență, așa cum sunt ele reflectate în romanele *Prețul vieții* și *Arma din casă*. Structura relației dintre Celălalt bolnav și contagios și îngrijitor, precum și relația dintre personal și profesional, sunt examinate în lumina conceptelor de teamă (de expunere, izolare și modificări genetice), vulnerabilitate, solitudine și

viață publică, natură și supraviețuire. Scriitoarea a fost mereu preocupată de imaginea corpurilor sănătoase (frumoase și erotice), considerând că fizicul și sexualitatea sunt la fel de semnificative ca și viața politică. În consecință, criticii au descris deseori proza lui Gordimer ca fiind “învăluită de senzualitate”, mai ales din momentul în care a declarat într-un interviu că “experiența senzuală” a făcut-o să devină scriitoare (Etlin 1993, 60). Interesul ei în facultățile corpului uman este în mod clar exprimat în volumul de povestiri *Beethoven a fost o șaisprezecime negru*. “Sfârșituri alternative” prezintă relațiile de dragoste descrise din perspectiva celor cinci simțuri: “văzul, auzul, mirosul, atingerea, gustul” (Gordimer 2007, 141).

Ultima parte a capitolului privește spre alteritatea din natură. Orașul și natura sălbatică sunt în opoziție, în același fel în care corpul sănătos este opus corpului bolnav: “Civilizația este contra naturii”, remarcă unul dintre personajele lui Gordimer (2005, 168). Corpul sănătos este asociat naturii sălbatice și el îngrijește corpul bolnav, reprezentat de oraș, vindecându-l — un Celălalt bolnav ale cărui traume trebuie identificate, tratate cu substanțe vindecătoare și îngrijite de natură. Aceasta își trimite pacientul în carantină pentru a nu pune în pericol ceilalți locuitori: “Înevitabila grație, vervă, în a fi un microcosmos în minunea macrocosmosului” (94).

Literatura post-apartheid și-a manifestat capacitatea de a rescrie și reinventa noi identități, noi istorii care au trezit interesul și care vor continua să genereze curiozitatea cititorilor, definind individul ca parte dintr-o comunitate și trasând noi traiectorii ce urmează a fi explorate. Rita Barnard (2007, 4) observă că “în ciuda faptului că doi autori sud-africani au fost recompensați cu Premiul Nobel, literatura Africii de Sud este, într-un anumit fel, un câmp de întrebări deschise, care continuă să ceară o redefinire în vederea circumstanțelor schimbate din țară”. Una din multiplele posibilități de formulare a reinterpretărilor literaturii post-apartheid este teoria alterității.

Alteritatea este în mod clasic definită prin diferență, însă, în ultimii ani, a fost asociată în mod predominant cu indivizii marginalizați, excluși din grupul dominant, lipsiți de putere, reduși la tăcere, izolați

datorită unor deviații definite din punct de vedere social, religios, politic sau sexual. Preocuparea pentru și fascinația față de Celălalt poate fi găsită în originile istoriei și gândirii umanității. După cum sublinia Simone de Beauvoir (1998, 161) “categoria Celuilalt este la fel de primordială, ca și însăși conștiința. În cele mai primitive societăți, în mitologiile cele mai vechi, găsim expresia dualității – cea a Sinelui și a Celuilalt. [...] Alteritatea este categoria fundamentală a gândirii umane”.

Eseurile lui Michel de Montaigne (publicate în 1580) ne oferă un alt exemplu. În Cartea II:1 “Despre inconsecvența acțiunilor noastre”, el remarca faptul că Celălalt nu este în mod necesar antonimul Sinelui, ci o parte care determină sau chiar constituie Sinele:

Suntem în totalitate formați din bucăți țesute împreună, atât de diverse și de fără formă, încât fiecare trage într-o altă direcție în orice moment. Și există atâta diferență între noi și noi înșine, câtă există între noi și oameni. (Montaigne 1991, 380)

Conceptul că Sinele îl cere pe Celălalt pentru a fi complet și pentru a se înțelege a fost exprimat de mulți filosofi, psihologi, sociologi, antropologi și scriitori din toate timpurile.

Originile cuvântului ‘alteritate’ (și folosirea lui cu dublu sens) par să se găsească la începutul secolului al XIX-lea, când filosoful german Georg Wilhelm Friedrich Hegel a fost printre primii care au considerat că celălalt este parte din gândirea de sine. Hegel accentuează și o separare între sine și Celălalt, o alienare fiind creată între cele două părți.

Conceptul acesta este preluat și folosit de filosofia existențialistă. Personajul lui Jean-Paul Sartre, Garcin, din piesa de teatru *Huis clos* (*Cu ușile închise*, publicată în 1944) afirma “Iadul sunt ceilalți” (2000, 95). Simone de Beauvoir în *Al doilea sex* (1949) atrage atenția asupra faptului că femeile sunt definite drept Celălalt: “ea este definită și diferențiată în raport cu bărbatul și nu în raport cu ea. El este subiectul, el este Absolutul – ea este Celălalt” (1998, 161). În anii 1950, psihanalistul francez Jacques Lacan făcea distincția între

‘Celălalt’ și ‘celălalt’; celălalt desemna o persoană care seamăna cu sinele, cum sunt popoarele colonizate care se identifică prin localizarea la periferie, departe de centru. Celălalt este cu literă mare, iar prin reflectarea în privirea sa subiectul câștigă identitate. Sean Homer (2005, 70) explică: “celălalt cu literă mica se referă la ceilalți care sunt imaginați. Îi tratam pe ceilalți ca pe un întreg, un ego unificat sau coerent și ca reflecții ale sinelui nostru. Ei ne dau simțul ființei, a unei ființe complete”. În același timp, sinele îl dorește pe celălalt. De fapt, acest concept al alterității este cel folosit de teoriile post-coloniale. Pe de altă parte, există și Celălalt, cu literă mare, care simbolizează limba maternă “ordinea simbolică, limba străina cu care ne naștem și pe care trebuie să o vorbim dacă vrem să ne articulăm dorințele proprii” (70). Astfel, alteritatea poate fi înțeleasă atât la nivel psihologic, cât și la nivel social, ca având un caracter binar: sinele și celălalt organizează întreaga existență.

În anii 1990, filosoful lituaniano-francez Emmanuel Lévinas, argumenta că Sinele nu poate exista fără Celălalt. Mai mult, valoarea Celuilalt trebuie să depășească valoarea Sinelui:

Sunt definit ca o subiectivitate, ca o persoană singulară, ca un ‘eu’, deoarece sunt expus celuilalt. Este răspunsul de care nu pot scăpa față de celălalt și care mă transformă în individul ‘eu’. Așa încât devin un ‘eu’ responsabil și etic în măsura în care sunt de acord să mă detronex – să abdic din poziția mea centrală – în favoarea celuilalt. (în Kearney 1995, 192)

Vorbind despre conceptele de Sine și Celălalt, Lévinas (2006, 177) vorbește și despre “unicitate” pentru a exprima “alteritatea celuilalt. Cel unic este celălalt: el nu aparține unui gen și nici nu rămâne în genul său”.

În 1993, Jean Baudrillard proclama începutul unei “ere de producție a Celuilalt” și a alterității. Celălalt nu va mai fi vânat, ucis, devorat, sedus, iubit sau urât, el va fi pur și simplu produs. În orice caz, “alteritatea lipsește și din moment ce nu putem avea experiența alterității

ca destin, trebuie să producem pe Celălalt ca diferență” (2002, 127). În consecință, putem să ne amintim doar că

seducția nu stă în reconcilierea cu Celălalt și în recuperarea curiozității reprezentate de Celălalt. Nu trebuie să ne reconciliem cu corpul nostru și cu noi înșine. Nu trebuie să ne reconciliem cu natura. Nu trebuie să ne reconciliem cu feminitatea (valabil și pentru femei). Secretul unei atracții curioase este chiar în aceste rânduri (Baudrillard 2002, 132).

În mod similar, Kwame Anthony Appiah (1993, 156-7) își exprimă îngrijorarea despre o posibilă “fabricare a alterității” pentru “cei care nu se vor vedea drept Celălalt”. De asemenea Appiah semnalează pericolele conștientizării problematicii identității și diferenței:

Parțial pentru că retorica alterității a însemnat de prea multe ori evacuarea specificității; parțial pentru că prea mulți intelectuali africani, captivați de teme vestice, caută să fie la modă prin imaginea Celuilalt. Riscăm exoticizare, ca și lucrurile ieftine pentru turiști din Gifte Shoppes din Lagos și Nairobi. (Appiah 1993, 72)

Pentru a scăpa de eticheta de ‘Celălalt’, Appiah apelează la nativism, care consideră națiunile ca fiind ‘comunități organice’, “legate prin [...] normele comune care sunt moștenirea tradiției, luptându-se să scape de cătușele unui mod de gândire și viață străin” (72).

În cele din urmă, teoriile post-colonial folosesc termenul ‘alteritate’ ca sinonim la ‘diferență’ și în legătură cu rasa (Franz Fanon, Chinua Achebe, Abdul JanMohamed), nativismul (Homi Bhabha), femeile, multiculturalismul și minoritățile, politicile identitare și de reprezentare (Edward Said), interogarea alterității (Gayatri Chakravorty Spivak, Sara Suleri), pentru a numi doar câțiva teoreticieni și critici ai post-colonialismului.

Procesul prin care se identifică Celălalt este identic cu cel de identificare a diferențelor și de distanțare a sinelui de Celălalt, ceea ce ar putea cauza excluderea sau marginalizarea față de grup. Rezultatul

poate fi o creare a unor imagini stereotipe sau ura peste generații și violența. Cu toate acestea, recunoașterea existenței unui Celălalt are de obicei mai multe rezultate pozitive decât negative: păstrarea identităților naționale, ocazia ca Celălalt să aibă vocea și curajul de a vorbi și de a reorganiza lumea. Michael Chapman (2008, 9) subliniază ‘valoarea diferenței’: “Diferența sau *différance* (Derrida 1978), nu confirmă diviziunea, ci transformă procesul de recunoaștere a Celuilalt din premise negative în pozitive”. Pia Brînzeu (2008, 25) notează faptul că diferențele devin posibile când se combină “implicarea cu detașarea”, când se adaptează “imaginile alterității pentru a se potrivi cu imaginile de sine, adăugând frecvențelor stereotipuri ale nativilor un set nou de atitudini adus de peste hotare”. Articularea alterității este posibilă

în concordanță cu perspective sociale sau ale minorităților, cu negocierile continue care caută să autorizeze hibridități culturale, prin persistența și/sau reinventarea tradiției, repunerii în scenă a trecutului și angajamentele consensuale sau conflictuale ale diferențelor culturale. (Brînzeu 2008, 25)

Abdul R. JanMohamed (1985, 84) intervine în discursul despre alteritate și remarcă: “înțelegerea corectă și în detaliu a alterității este posibilă doar dacă sinele poate cumva nega sau cel puțin pune între paranteze valorile, presupunerile și ideologiile culturii sale”. O astfel de negație sau punere între paranteze este imposibilă, deoarece indivizii sunt formați în mod cultural și nu se pot nega pe ei înșiși. Deși narațiunea arareori schimbă felul în care Celălalt este perceput, deseori ea atrage atenția asupra celor ignorați, exploatați sau reduși la tăcere. Literatura este mijlocul prin care Celălalt este desemnat, găsindu-se răspuns la întrebarea cine este acesta. Ania Loomba (1998, 243) consideră că există un interes pentru recuperarea alterității (“recuperarea vocilor subalterne”) și pentru reconcilierea acesteia cu sinele, deoarece “suntem investiți cu schimbarea relațiilor de putere”. Astfel, dacă vocile subalterne vor să fie auzite și ascultate “trebuie ca noi să descoperim multiplicitatea narațiunilor ascunse de marea literatură, și să ne gândim despre cum sunt ele țesute împreună” (241).

Teoriile și literatura post-colonială au căutat să răspundă unor întrebări cum ar fi: ce mai înseamnă Celălalt în acest secol? Ar trebui Sinele și celălalt să fie priviți din perspectiva diferențelor? După identificarea Celuilalt este ‘înțelegerea alterității’ posibilă sau este cunoașterea celuilalt doar o formă de colonizare a autorității?

Dislocarea Celuilalt a fost impusă de populația albă în Africa de Sud în încercarea de a construi un alt fel de națiune. Noua Africă de Sud a fost martora unei re poziționări a sinelui în momentul în care unsprezece limbi au fost recunoscute drept limbi oficiale și naționale. Multiculturalismul și multi-rasialismul au devenit centrul discursurilor politice și literare. O dislocare radicală și o replasare a conceptelor de rasă și cultură au avut loc în Africa de Sud și Nadine Gordimer a marcat acest lucru în romanele sale.

Rezultatul a fost că mulți critici au observat faptul că scriitura lui Gordimer din perioada post-apartheid abandonează ‘marea literatură’ și se întoarce spre ‘obișnuit’, spre ‘normalizare’. Ileana Dimitriu (2009) notează că “în detectarea unui simț al ‘melancoliei postmoderne’ în ‘micile istorii’ ale romanelor de după 1990 scrise de Gordimer, diverși critici și-au exprimat dezamăgirea că scriitoarea sud-africană și-a încheiat investigațiile sociale și politice, “și-a diminuat interesul pentru ‘politica națiunii’”, și și-a manifestat interesul pentru “explorarea multiplicității postmoderne”.

Cu toate acestea, majoritatea criticilor apreciază “tehnica ei de examinare meticuloasă a detaliilor” (Wade 1978, 5), “capacitatea ei de a prinde și intuit implicațiile celui mai mic gest au nuanță și de a trasa conexiunile cu arenele sociale și publice din care acesta este emanat” (Temple-Thurston 1999, xi).

Stephen Clingman (1986, 2) observă că Gordimer feste față în față cu imposibilitatea de a scrie istoria întregii societăți sud-africane și acesta este motivul pentru care ea creat opera care “au răspuns în fața întregii istorii a societății ei”. Gordimer este o scriitoare eminentă istorică, deoarece relevanța istoriei oferă scriiturii sale “conștiința istoriei”. Când Gordimer contextualizează experiențele sud-africane, ea descoperă “istoricitatea radicală a existenței sud-africane (1986, 18).

Dominic Head (1994:63) sugerează faptul că romanele și povestirile “investighează publicul prin privat, ramificațiile politice prin acțiunile personale” și că Gordimer “insistă pe necesitatea de a ajunge la sfera politică prin cea personală” (47).

Susan Pearsall (2000, 98-99) consideră că Gordimer evită “banalitatea estetică, definită drept ‘capriciozitate’”. Criticul susține că “reticența anumitor scriitori de a prezenta viața de zi cu zi din Africa de Sud cu onestitate [...] este legată de dorința artistului de a rămâne la distanță de ‘consecințele zilnice, tragice, murdare’ a vieții într-o societate profund tulburată” (98).

David Medalie (1999, 634) scrie despre preocupările lui Gordimer îndreptate sfera personală și care sunt văzute “ca un index solid al dezvoltării sociale, un drum prevestit, care indică curente politice subterane”.

Am listat câteva păreri scrise de critici de-a lungul timpului, deoarece acest studio își propune să contribuie la perceperea scriitoarei sud-africane nu doar ca fiind ancorată în realitatea țării sale ci și în realitățile umanității. Chiar dacă Nadine Gordimer nu se desprinde de contextual social și politic al Africii de Sud, ea este deschisă și către problematici globale care influențează sau generează evenimente și structuri locale.

Într-un interviu cu Katie Bolick, Nadine Gordimer accentuează importanța atribuită relației dintre evenimentele locale și cele globale, între sfera publică și cea privată:

Există atât de multe schimbări interesante, în special în ceea ce obișnuim să numim granițele intelectuale. Ce recunoaștere a sensibilităților îndelung ignorate, care vine din partea oamenilor priviți drept ‘primitivi’, pre-intelectuali, vor apărea? Oamenii de pe străzi, din mahalale, din regiunile înapoiate ale lumii? Si la nivel privat, ce părere aveți despre acest termen magic, numit globalizare – vom cunoaște mai multe prin telecomandă, să spunem așa, și din ce în ce mai puține despre noi înșine și oamenii din imediata apropiere? (Bolick 2000)

CUPRINS

Introducere	7
I. EXIL, MEMORIE, VICTIMIZARE	25
Edward Said și teoria exilului	28
Imigranți, refugiați și exilați sud-africani	35
II. LUMEA ARABĂ	63
Eu-I, corpul și ceilalți	68
Identitatea instabilă a Celuilalt	72
Din Africa de Sud către Cealaltă lume	87
III. FEMINITATEA AFRICANĂ	99
Rasa contează	105
Două perspective asupra feminismului	111
IV. VIOLENȚA TRANZIȚIEI	121
Violența și politica de adevăr și reconciliere	128
Contextele unor întâmplări terifiante	141
Elitele negre: Hamilton Motsamai	150
V. CORPUL SUFERIND, CA METAFORĂ	157
Corpul sănătos	165
Corpul suferind	173
În loc de concluzie	193
Referințe	195